

Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки та управління навчальним закладом

Кваліфікаційна робота

магістра

з теми: «**МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ
КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ**»

Виконала:

здобувач вищої освіти

заочної форми навчання

ОП Управління навчальним закладом

спеціальності 073 Менеджмент

Таїсія БРОЗНИЦЬКА

Науковий керівник:

Світлана Поліщук кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та

управління навчальним закладом

Рецензент:

Олена ВЕРЖИХОВСЬКА кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри

психолого-медико-педагогічних

основ корекційної роботи

м. Кам'янець-Подільський, 2022 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	7
1.1. Організаційна культура як предмет теоретичного аналізу в науковому менеджменті	7
1.2. Тенденції, закономірності та принципи розвитку організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти	20
РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	35
2.1. Розвиток організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти на засадах лідерства	35
2.2. Розвиток організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти на засадах іміджології	48
2.3. Самоменеджмент розвитку культури організаційної діяльності керівника закладу загальної середньої освіти	62
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні тенденції реформування загальної середньої освіти, які спостерігаються в Україні і які направлені на формування нової школи європейського рівня, передбачають розвиток та зростання організаційної культури керівників закладів загальної середньої освіти з метою поліпшення процесу управління даними закладами. Під управлінням розуміють сферу людської діяльності, за допомогою якої людина впливає на соціально-політичні, техніко-економічні та соціально-культурні процеси, що в свою чергу сприяє становленню, стабілізації і забезпеченню оптимального функціонування та розвитку закладів освіти в умовах освітніх перетворень.

При цьому слід зважити на те, що професійній діяльності керівника закладу загальної середньої освіти сприяє становлення й поглиблення організаційної культури, вивчення якої є важливим механізмом цілісної інтеграції, за допомогою якого теоретики і керівники-практики намічають оптимальні шляхи підвищення ефективного розвитку організаційної культури закладів освіти. Завдяки підвищенню організаційної культури керівників закладів загальної середньої освіти відбувається формування організаційної культури педагогічного, учнівського (студентського) колективів та освітнього закладу загалом. Інститутом творення культури є сучасний заклад загальної середньої освіти.

Сьогодні організаційна культура є активним чинником у конкурентній боротьбі. Тому ми схильні вважати, що організаційна культура в системі управління закладом загальної середньої освіти є унікальним феноменом, складність якого можна досягнути лише за допомогою застосування великої сукупності відомих у педагогіці методологічних підходів. При цьому слід зважати на той факт, що проблема впровадження і розвитку організаційної культури є новою, а тому потребує усестороннього дослідження, що стосується шляхів її впровадження та реалізації.

Україна з часу свого незалежного розвитку веде пошук узагальнення та використання досвіду, нагромадженого розвинутими країнами світу щодо

впровадження новітніх технологій організації діяльності закладів загальної середньої освіти. Особливу значущість при цьому представляє організаційна культура, що є істотним чинником, який визначає характер організаційного поведіння співробітників закладу з погляду їхньої мотивації, регуляції дій та ефективної діяльності.

Зважаючи на все вищесказане, ми з впевненістю можемо констатувати, що вивчення методологічних основ розвитку організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти дасть змогу розробити концептуальні засади поліпшення (зростання) ефективного розвитку організаційної культури закладів освіти.

Висока соціальна значущість окресленої проблеми, її актуальність зумовили вибір теми магістерської роботи: ***“Методологічні основи розвитку організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти”***.

Мета роботи – дослідження, виявлення шляхів, методів та засобів зростання організаційної культури керівників закладів загальної середньої освіти та очолюваних ними освітніх установ.

Гіпотезою дослідження є виявлення засобів і методів направлених на забезпечення високоефективного управління освітніми закладами.

Визначена мета і висунута гіпотеза посприяли обґрунтуванню вирішення наступних завдань дослідження:

- 1) виявлення і обґрунтування методологічних основ підвищення організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти;
- 2) виявлення тенденцій, закономірностей, принципів розвитку організаційної культури керівника закладу освіти;
- 3) виявити соціально-психологічні механізми формування організаційної культури.

Об'єкт дослідження – тенденції, закономірності та принципи організаційної культури.

Предмет дослідження – засоби та методи підвищення організаційної культури керівників закладів загальної середньої освіти.

З метою виявлення особливостей формування високої організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти нами враховувалося наступне:

- особистісна складова керівника (комунікативні, креативні, ділові, суспільні та владні якості);
- професіоналізм керівника;
- готовність керівника до самовдосконалення і впровадження у навчально-виховний процес нововведень.

Теоретико-методологічною основою дослідження становить Законодавча база директивних органів України з питань реформування освітньої системи, наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених з досліджуваної проблеми.

Організація дослідження. На основі інформаційних даних, зібраних в ході виконання роботи, нами були дослідженні складові успіху зростання іміджу керівника закладу ЗСО; досліджена та проаналізована роль самоменеджменту у розвитку культури організаційної діяльності керівника закладу ЗСО та обґрунтовані етапи його розвитку; розроблений комплекс організаційних заходів, направлених на вдосконалення та поглиблення організаційної культури у керівників закладів загальної середньої освіти міста Кам'янця-Подільського. З цією метою нами була розроблена анкета, яку ми використовували для анонімного опитування. На цій основі розроблені шляхи і дані рекомендації щодо забезпечення підвищення організаційної культури.

База дослідження. Базою наших досліджень є заклади загальної середньої освіти.

Наукова новизна. Дослідженні і обґрунтовані мотиви необхідності зростання організаційної культури керівників закладів загальної середньої освіти.

Апробація. Головні положення роботи доповідалися і обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, а також на Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Організаційна культура як предмет теоретичного аналізу в науковому менеджменті» (12 травня 2022 року) з доповіддю «Концептуальні підходи до розвитку організаційної культури в умовах сучасного реформування».

Публікація:

Брозницька Т.М. Організаційна культура як предмет теоретичного аналізу в науковому менеджменті. *Збірник матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (12 травня 2022 р.)*. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко, 2022. 84 с., С. 10-13.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох основних розділів, висновків, списку використаних джерел (85 позицій), таблиці, рисунків та додатку. Загальний обсяг роботи – 84 сторінки.

ВИСНОВКИ

В ході проведених досліджень було:

- виявлено і обґрунтовано методологічні основи підвищення організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти;
- виявлено тенденції, закономірності та принципи розвитку організаційної культури керівника закладу освіти;
- виявлено соціально-психологічні механізми формування організаційної культури.

В ході проведених досліджень було здійснено аналіз методологічних основ розвитку організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти, входячи з чого, були зроблені наступні висновки:

- в освітніх організаціях, включаючи і школу, формування функції культури відбувається внаслідок внутрішньої інтеграції досвіду учасників діяльності та зовнішньої адаптації закладу освіти до вимог і потреб суспільства;
- досягнення високого рівня організаційної культури дає змогу в найбільш повній мірі оцінити ступінь стабільності закладу загальної середньої освіти, його конкурентоспроможності, здатності передбачити можливі напрями управлінських рішень з метою їх удосконалення;
- з метою поглиблення розвитку організаційної культури закладу загальної середньої освіти необхідно врахувати закономірності, залежності, сприятливе поєднання ресурсів, власних внутрішніх процесів;
- принципи та функції розвитку організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти забезпечують ефективність даного процесу;
- переосмислення теорії управління школою, поява нових управлінських функцій зумовлює нові вимоги до керівних кадрів;
- важливим фактором розвитку організаційної культури управління закладу загальної середньої освіти є розвиток на засадах іміджології;
- імідж керівника закладу загальної середньої освіти є важливим компонентом організаційної культури сучасного закладу освіти;

- запровадження у школі елементів самоменеджменту сприяє процесу демократизації гуманізації шкільного життя ефективного управлінні закладом освіти педагогічним та учнівським колективом;

- з метою вдосконалення та поглиблення організаційної культури керівника закладу загальної середньої освіти необхідно здійснювати інноваційний розвиток закладу освіти.

Важливим напрямком діяльності освітніх організацій, включаючи заклади загальної середньої освіти, безумовно, є досягнення високої організаційної культури їхніх керівників та ефективне проектування розвитку організаційної культури навчальних закладів. В свою чергу, проектування розвитку організаційної культури неможливе без здійснення всебічної оцінки її стану в конкретних умовах (освітніх закладах).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Т.А. Теорія організації: [наук. посіб. для ВНЗ]. Г.: ЮНІТІ-ДАНА, 2003. 367 с.
2. Андрушків Б. Основи менеджменту / Б. Андрушків, О. Кузьмін. Львів : Світ, 1995. 296 с.
3. Антонов В. Загальний менеджмент: [навч. посібник] / В. Антонов, Г. Серебрякова. М.: Центр маркетингових досліджень та менеджменту, 2006. 112 с.
4. Бабаєв В. Організаційна культура керівника: [навчальний посібник для спеціальності «Адміністративний менеджмент»] / В. Бабаєв, Н. Шаронова. Харків : НТУ «ХП», 2005. 260 с.
5. Бабенко Т. Формування особистості менеджера освіти. Директор школи, 2007. № 21-22.
6. Бацмай С.А. Розвиток організаційної культури керівників навчальних закладів: гендерний аспект. [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.mpr2.umo.edu.ua/content/uploads/2012/04/Бацмай.pdf.
7. Берд П. Подай себе! Ефективна тактика покращення вашого іміджу / П. Берд; пер. з англ. Т.А. Сивакової. М.: Амалфея, 1997. 208 с.
8. Березняк Є. Культура управлінської праці // Освіта України, 2000. № 38. С. 6., С. 6; 16, С. 48-58.
9. Бех І.Д. Виховання особистості : підр. К. : Либідь, 2008. 848 с., с. 250-251.
10. Блінов А. Мистецтво управління персоналом. / А. Блінов, О. Василевська. К. : «Гела», 2001. 411 с.
11. Бондар В. Теорія і технологія управління процесом навчання в школі. К. : Школяр, 2000. 216 с.
12. Богиня Д.П. Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії та практики / Д.П. Богиня, М.В. Семикіна. К. : «Шторм», 2003. 382 с.
13. Бондарчук О.І. Експериментальна психологія : [курс лекцій]. К. : МАУП, 2003. 120 с.

14. Бондар В.І. Підвищення ефективності підготовки директора школи до управління процесом навчання: автореф. дис. на здобуття вчений. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». К.: КДПІ ім. А. Горького, 1986. 42 с.
15. Броницький О. Організаційна культура як інструмент підвищення ефективності функціонування ринкової системи : автореф. дис. ... канд. екон. наук.: 08.01.01. Х., 2003. 20 с.
16. Васильченко Л. В. Управлінська культура і компетентність керівника. Х. : Основа, 2007. 176 с.
17. Веснін В.Р. Менеджмент для всіх. М.: Знання, 1994. 234 с.
18. Гірняк О.М. Менеджмент : теоретичні основи і практикум : [навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти] / О. М. Гірняк, П. П. Лазановський. К. : Магнолія плюс, 2003. 267с.
19. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: теоретичний та методичний аспекти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. К., 2001. 45 с.
20. Гриценко Т.Б. Етика ділового спілкування: навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
21. Даниленко Л.І. Управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : [моногр.]. К. : Міленіум, 2004. 358 с.
22. Даниленко Л.І. Освітній менеджмент : [навчальний посібник] / Л.І. Даниленко, Л. Карамушки. К. : Шкільний світ, 2003. 400 с.
23. Дзюба Т.М. Самоменеджмент: уміння вчителя керувати часом. Шлях освіти. 2003. № 2. С. 33-34.
24. Дмитренко Г.А. Стратегический менеджмент: целевое управление персоналом организации : уч пособ. 3-из. и спр. и допол. К. : МАУП, 2006. 192 с.
25. Друкер П.Ф. Практика менеджмента / П.Ф. Друкер ; пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. 400 с.

26. Єльнікова Г. Управлінська компетентність. К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. 128 с.
27. Жигалов В.Т. Основи менеджменту і управлінської діяльності / В.Т. Жигалов, Л.М. Шимановська. К. : Вища шк., 1994. 223 с.
28. Жуковська А.І. Організаційна культура та управлінська діяльність у сучасній школі . Інновації в освіті. 2003. Вип. № 1. С. 70-82.
29. Заболоцька О.С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз. Вісник Житомирського державного університету, 2008. Вип. 40. С. 63-68.
30. Ідея школи діалогу культур / [Курганов С., Соломадін І., Осетинський В., Донська Є.] // Школа співробітництва: практичне керівництво для тих, хто хоче стати улюбленим учителем. М.: Перше вересня, 2000. С. 118-125.
31. Ісаєв. І.Ф. Теоретичні засади формування професійно-педагогічної культури викладача вищої школи: дис. на здобуття вчений. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка, історія педагогіки та освіти", 1993. 468 с.
32. Калініна Л.М. Проект інноваційної школи: стратегічне планування, управління інноваціями / Л. М. Калініна, Т.Д. Капустеринська. Х. : Основа, 2007. 96 с.
33. Керівник : мистецтво самоуправління : тижневик самоменеджменту / Автор-упоряд. Л.В.Галіцина. К. : Шк. світ, 2010. 136 с.
34. Колпаков В.М. Організація праці менеджера. К. : МАУП, 2005. 432 с.
35. Колпаков В. М. Самоменеджмент : навч. посіб. для студ. вищ. навч.закл. К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. 528 с.
36. Краевский В.В. Дидактический принцип как структурный элемент научного обоснования обучения. Принципы обучения в современной педагогической теории и практике. Челябинск, 1985. С. 9-24.

37. Куценко А.В. Механізм управління ефективністю діяльності системи як необхідність для досягнення її цілі. Економіка: проблеми теорії та практики. Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. Вип. 212. Т. 1. С. 147-154.
38. Лаврук В. Учителем школа стоїть. Директор школи, 2006. № 9 (393). С. 3-1.
39. Литвинов І. Гарний директор – хороша школа. Персонал, 1998. № 4. С. 86-89.
40. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення : [навчальний посібник]. К., 1997. 245 с.
41. Маслов В.І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами : Навчальний посібник. Тернопіль : Астон, 2007. 150 с.
42. Мельник В. Стандарти управлінської кваліфікації керівника навчального закладу. Директор школи, ліцею, гімназії, 2002. № 4. С. 77-82. С. 82.
43. Мельник В.А. Политология : [учебное пособие]. Минск, 1999. 495 с.
44. Мільнер Б.З. Теорія організації: [навч. для студентів вузів, які навчаються за напрямом підгот. менеджмент та за спеціальностями, держ. та муніцип. управління, менеджмент організації]. 3-тє вид., перероб. та дод. М.: ІНФРА-М, 2002. 558 с.
45. Освітній менеджмент. Навчальний посібник, За ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки, К.: Шкільний світ, 2003. 400 с.
46. Палеха Ю.І. Іміджологія : [навч. посібник] / [за заг. ред. З.І. Тимошенко]. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. 324 с.
47. Панфілова А. П. Імідж ділової людини: [навчальний посібник]. Спб. : ІВЕСЕП, Знання, 2007. 490 с.
48. Підготовка керівника середнього закладу освіти: [навч. посіб.] / За ред. Л.І. Даниленко. К.: Мілленіум, 2004. 212 с.
49. Піскунов М.С. Імідж освітнього закладу: структура та механізми формування // Моніторинг та стандарти в освіті, 1999. № 5. С. 5-9.

50. Прангішвілі І. Системний підхід, системне мислення та питання управління / І. Прангішвілі // Суспільство та економіка, 2003. № 6. 122 с.
51. Пригожин А.И. Современная социология организаций. М. : Учебник, 1995. 296 с.
52. Решетілова Т. Методичний підхід до оцінки конкурентоспроможності ВНЗ. Маркетинг в Україні, 2005. № 3. С. 6-9.
53. Родіна О. Концепція організаційної культури: походження й сутність. Менеджмент, 1998. № 7. С. 69.
54. Рогожин С.В. Теорія організації/С.В. Рогожин, Т.В. Рогожина. М.: Іспит, 2002. 320 с.
55. Руденко О.В. Підвищення компетентності працівників освіти у спілкуванні. Наукові записки інституту психології імені Г.С. Костюка в 3-х томах. Т. 3. За ред. академіка С.Д. Максименка. К. : Главник, 2005. С. 477-482.
56. Рудінська О. Менеджмент: Теорія менеджменту, організаційна поведінка, корпоративний менеджмент / О. Рудінська, С. Яроніч, І. Молоткова. К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002. 336 с.
57. Русская Є.Н. Імідж сучасного освітянина. Світ освіти. № 10. К.: Просвіта, 1995. С. 90-159.
58. Рибокова М.М. Конфлікт и взаємодія в педагогічному процесі. М. : Просвіта, 1991. 208 с.
59. Сорочан Т. Підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності: теорія та практика : [моногр.]. Луганськ : Знання, 2005. 384 с.
60. Спіцина Л.В. Дослідження організаційної культури як чинника ефективного управління вищим навчальним закладом. Практична психологія та соціальна робота : науково- практичний та освітньо-методичний. Київ, 26. № 12. С. 14-18.
61. Струкова І. Новий тип керівника школи на етапі змін. Управління школою, 2006. №2 (122). С.24-27.
62. Сухова И.М. Самоменеджмент студента: [практ. пособие для студ. и преподавателей]. М. : АНМИ, 2001. 155 с.

63. Страшко С.В. Підручник / Страшко С.В., Горяна Л.Г., Білик Г., Ігнатенко С.А. К. : Грамота, 2009. 292 с.
64. Теоретичні і методичні засади моделювання фахової компетентності керівників закладів освіти : монографія / Г.В. Єльнікова, О.І. Зайченко, В.І. Маслов [та ін.]; за ред.. Г.В. Єлькової. К.: Чернівці : Книги – XXI, 2010. 460 с.
65. Теоретичні підходи до визначення якості шкільної освіти. Проблеми якості освіти: теоретичні і практичні аспекти: Матеріали методол. семінару АПН України, 15 листоп., 2006 / АПН України ; Редкол. : В.Г. Кремень, В.М Мадзігон, О.Я. Савченко та ін. К. : СПД Богданова А.М., 2007. С. 16-21. Те саме // Педагогіка і психологія, 2007. № 2. С. 26– 33.
66. Тимошко Г.М. Концептуальні підходи до змісту організаційної культури керівника в системі педагогічного менеджменту. Вісник післядипломної педагогічної освіти : зб. наук. пр. / Ун-т менедж. освіти НАПН України, редкол. : О. Л. Ануфрієва [та ін.]. К., 2005. Вип. 9 (22) / голов. ред. В.В. Олійник, 2013. С. 231-238.
67. Тимошко Г.М. Педагогічний менеджмент як система управління якістю роботи загальноосвітньої школи. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя, 2005. № 6. С. 24–26.
68. Тимошко Г.М. Підготовка керівників сучасної школи до управління якістю освіти. Зміст і технології шкільної освіти: матеріали звітної наук. конф. 3-4 квітня 2006 р., Ін-т педагогіки АПН України; Редкол. : В. М. Мадзігон (голов. ред.) та ін. К.: Пед. думка, 2006. 230 с.
69. Тимошко Г.М. Підготовка керівників загальноосвітніх навчальних закладів до управління якістю освіти. Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки АПН України. Інформаційне видання. К.: Пед. Думка, 2008. С. 31-33.
70. Тимошко Г.М. Менеджмент соціальної роботи як сучасний напрямок управлінської діяльності. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 74. Серія:

Психологічні науки: Збірник наукових праць: у 2т. Чернігів: ЧДПУ, 2009. Вип. 74. Том 2. С. 151-155.

71. Тимошко Г.М. Організаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу: теорія та практика : Монографія. К. : Вид-во, 2014. 710 с.

72. Тимошко Г.М. Формування культури шкільного середовища засобами організаційного впливу керівників ЗНЗ. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 61. Серія: Педагогічні науки: Збірник. Чернігів: ЧДПУ, 2009. № 61. С. 30-37.

73. Управління людськими ресурсами : філософські засади / під. ред. д. ф. н., проф. В.Г. Воронкової. К. : ВД «Професіонал», 2006. 576 с.

74. Управління персоналом / [під ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Єрємїна]. [2-вид., перероб. и доп.], 2002. 459 с.

75. Управління формуванням професійної компетентності вчителя / В. Бондар, І. Шапошнікова // Освіта і управління, 2006. Т. 9, № 2. С. 20-27.

76. Управлінське документування. Діловодство в інформативно-консультативній діяльності : [підручник] / М.Ф. Безкровний, Ю.І. Палеха. К. : «Ліра-К», 2014. 238 с.

77. Федоров Г.В. Системний підхід до управлінської діяльності керівника навчальних закладів у ринкових умовах : монографія. К. : «Дорадо-Друк», 2012. 240 с.

78. Хриков Є.М. Управління навчальним закладом : [навч. посіб.]. К. : Знання, 2006. 365 с.

79. Холод О.М. Основи іміджології. К., 2001. 172 с.

80. Хриков Є.М. Управління навчальним закладом : [навч. посіб.]. К. : Знання, 2006. 365 с.

81. Черновол-Ткаченко Р.І. Складові успіху керівника сучасного навчального закладу. Управління школою : науково-методичний журнал, 2008. № 22/24. С. 71-73.

82. Шамова Т.І. Управління освітніми системами: навч. посібник для студ. вузів/Т.І. Шамова, Т.М. Давиденко, Г.М. Шибанова. 2-ге вид., стер. М.: AcademiA, 2005. 384 с.

83. Шепель В.М. Іміджеологія: секрети особистої чарівності. М.: ЮНІТІ: Культура та спорт, 1994. 320 с.

84. Щербань П. Професійна компетентність керівника навчального закладу. Освіта і управління. 1998. № 2. С. 33-39.

85. Юнг К. Архетип і символ / К. Юнг. К. : Ренесанс, 1991. 304 с.